

LIBRIS

We know
books

ALEXANDRU VOLACU

LIMITELE ELECTORATULUI

Cine ar trebui să poată vota într-o democrație?

INSTITUTUL EUROPEAN
2023

CUPRINS

Mulțumiri / 7**1. Introducere / 9****2. Vârsta și dreptul de vot / 25**

2.1. De ce copiii nu ar trebui să aibă drept de vot? / 29

2.1.1. *Patru motive populare* / 30

2.1.2. *Excluderea electorală în interesul copiilor* / 35

2.1.3. *Excluderea electorală în interesul societății* / 42

2.2. Ar trebui să scădem vârsta de vot la mai puțin de 18 ani? / 51

2.2.1. *Capacitatea politică și vârsta minimă de vot: câteva probleme teoretice* / 52

2.2.2. *Despre diferențele de capacitate politică dintre adolescenți și adulții tineri* / 54

2.3. Mecanisme alternative de reprezentare electorală a copiilor / 56

2.3.1. *Testele de competență* / 57

2.3.2. *Votul prin reprezentare parentală* / 63

2.3.3. *Votul fracțional* / 67

3. Dizabilitățile intelectuale și dreptul de vot / 73

3.1. Cum poate fi justificată excluderea electorală a persoanelor cu dizabilități intelectuale? / 78

3.1.1. *Analogia copii – persoane cu dizabilități intelectuale* / 78

3.1.2. *Capacitatea politică a persoanelor cu dizabilități intelectuale* / 80

3.2. Ce formă poate lua excludere electorală a persoanelor cu dizabilități intelectuale? / 84

3.2.1. *Excluderea bazată pe statut și excluderea bazată pe capacitate* / 84

3.2.2. *Reprezentarea intereselor persoanelor cu dizabilități intelectuale* / 87

3.3. Ar trebui ca toate persoanele cu dizabilități intelectuale să aibă drept de vot? / 89

3.3.1. *Integritate și dreptate: două obiecții împotriva excluderii bazate pe capacitate* / 89

3.3.2. *Despre asimetria moral relevantă dintre copii și persoanele cu dizabilități intelectuale* / 91

4. Condamnarea penală și dreptul de vot / 95

4.1. Cum poate fi justificată excluderea condamnaților penal? / 101

4.1.1. *Argumentul circumstanțial* / 102

4.1.2. *Argumentul răspunderii* / 105

4.2. Ce valoare încălcăm atunci când comitem o infracțiune? / 106

- 4.2.1. *Contractul social* / 107
- 4.2.2. *Virtutea civică* / 113
- 4.2.3. *Democrația* / 118
- 4.3. Excluderea penală ca pedeapsă justificată / 122
 - 4.3.1. *Pedeapsa penală: o caracterizare scurtă* / 123
 - 4.3.2. *Incapacitare, descurajare, reabilitare: trei justificări clasice pentru excluderea penală* / 124
 - 4.3.3. *Justificarea retributivistă a excluderii penale* / 127
 - 4.3.4. *Justificarea expresivistă a excluderii penale* / 131
- 5. Cetățenia, statutul rezidențial și dreptul de vot / 137**
 - 5.1. Trei modalități de demarcare a „graniței” democratice / 144
 - 5.1.1. *Principiul afectării intereselor* / 145
 - 5.1.2. *Principiul coerciției* / 151
 - 5.1.3. *Principiul stakeholderilor* / 155
 - 5.2. Excluderea electorală în contextul fenomenului migrației / 157
 - 5.2.1. *Este cetățenia tot ceea ce ar trebui să conteze pentru alocarea dreptului de vot?* / 157
 - 5.2.2. *Ar trebui să acordăm drept de vot imigranților în statul gazdă?* / 162
 - 5.2.3. *Ar trebui să retragem dreptul de vot cetățenilor din diaspora?* / 166
- 6. Concluzii / 177**
- Referințe bibliografice / 181**

1. Introducere

Întrebarea din titlul acestei cărți poate provoca o ușoară stare de nedumerire. Nu este votul universal însăși esența unui regim democratic? Dacă da, atunci răspunsul la întrebarea din titlu pare a fi limpede: într-o democrație, toată lumea ar trebui să poată vota. Desigur, dacă lucrurile ar fi atât de simple, cartea pe care tocmai ați deschis-o nu ar exista. Faptul că ele sunt într-adevăr mai complicate devine clar la o reflecție ceva mai atentă asupra modului în care sunt configurate democrațiile contemporane. Toate acestea, inclusiv cele mai performante, folosesc anumite forme de *excludere electorală*¹, chit că ele ne par uneori atât de naturale încât nici nu le conștientizăm. Un exemplu clasic: în nicio democrație contemporană copiii mici nu pot vota. De asemenea, nicio democrație contemporană nu dă drept de vot cetățenilor străini care nu locuiesc pe teritoriul statului. Suedia, de pildă, nu acordă drepturi electorale brazilianului care locuiește în Rio de Janeiro, chiar dacă acesta vizitează Stockholm-ul în ziua alegerilor. Aceste cazuri sunt destul de simple, și cred că toți vom fi de acord că excluderea electorală este perfect justificată în ceea ce le privește. Chiar și așa, apelul la ele este suficient pentru a arăta că într-adevăr considerăm că nu toată lumea ar trebui să poată vota într-un regim democratic.

Este mai interesant însă să ne gândim la alte cazuri de excludere electorală, frecvent întâlnite la rândul lor în multe dintre democrațiile contemporane, *dar nu în toate*. Iată cinci astfel de cazuri: excluderea adolescenților,

¹ Acesta este unul dintre termenii centrali ai cărții, pe care îl folosesc ca traducere pentru cuvântul *disenfranchisement* din limba engleză. O persoană este exclusă electoral, în sensul de aici, atunci când nu are drept de vot, indiferent dacă nu a avut niciodată drept de vot sau dacă a avut la un moment dat drept de vot, însă i-a fost retras. Cum vom vedea pe parcursul cărții, excluderile electorale pot fi temporare sau permanente și se pot aplica în cazul tuturor alegerilor sau doar unora (de exemplu, o persoană ar putea avea drept de vot în alegerile locale, dar nu și în cele parlamentare). Pentru moment însă voi pune în paranteză aceste distincții. Menționez, totodată, că nu voi discuta despre *dreptul de a candida* în această carte. Deși este un subiect important de sine stătător, și surprinzător de puțin explorat în filosofia politică, el ridică o serie de probleme ce nu pot fi tratate în spațiul limitat de aici și care ne-ar îndepărta parțial de la subiectul central pe care vreau să îl analizez (din cunoștințele mele singura lucrare publicată până acum care tratează mai pe larg acest drept este Johns 2016).

îndeosebi a celor apropiați de vârsta majoratului; excluderea persoanelor cu dizabilități intelectuale severe; excluderea persoanelor condamnate penal; excluderea imigranților, îndeosebi a celor care își stabilesc reședința în statul în care au imigrat, dar fără a deveni cetățeni; și excluderea cetățenilor din diaspora. Aceste cazuri sunt mult mai dificile decât cele menționate anterior. Practica efectivă a excluderii acestor grupuri diferă de la stat la stat, intuițiile noastre cu privire la care din ele pot fi justificate sunt cu siguranță mult mai eterogene, iar motivele pentru care vedem excluderea ca fiind rezonabilă (acolo unde este cazul) par că diferă de la un grup la altul. O analiză normativă² mult mai serioasă este, așadar, necesară iar obiectivul acestei cărți este întocmai de a oferi o astfel de analiză. Structura volumului urmează ordinea de mai sus: capitolele 2, 3, 4 și 5 constau în discuții cuprinzătoare ce vizează, pe rând, fiecare dintre formele de excludere enumerate, ultimul dintre ele tratând împreună tema excluderii imigranților și a diasporei³.

Practica excluderii electorale nu este, deci, incompatibilă cu democrația. Dimpotrivă, ea se regăsește în toate regimurile democratice care au existat vreodată. Un exemplu ilustrativ este cel al Atenei din perioada antică clasică, considerată adeseori drept „leagănul democrației”⁴. Sistemul de guvernare conturat cu precădere în urma reformelor lui Clistene de la sfârșitul secolului VI î.e.n. dădea atenienilor posibilitatea de a participa direct la luarea deciziilor publice, prin deliberare și vot în Adunare (*Ekklesia*), alegerea câtorva

² Nu folosesc termenul de *normativ* aici cu sensul de *juridic*, sens pe care mulți îl avem intuitiv în minte când auzim acest cuvânt (probabil pentru că suntem obișnuiți cu noțiunea de act normativ). În limbajul specific științelor sociale și umaniste, ideea de analiză normativă se referă mai curând la cercetări care au ca miză judecări valorice și prescriptive. Întrebările fundamentale relevante în analiza politică normativă sunt cele referitoare la dezirabilitatea anumitor legi, politici sau instituții, care sunt principiile și valorile ce ar trebui să stea la baza judecăților ce le privesc și, în cele din urmă, cum ar trebui să arate regulile de organizare și funcționare a unei societăți. Vezi Robeyns (2022) pentru o discuție introductivă în tipologia cercetării problemelor politice.

³ Cartea vizează așadar doar problema excluderilor electorale formale, nu și a excluderilor *de facto*: spre exemplu, a persoanelor adulte care din diferite motive nu au acte de identitate, și nu ar putea fi înscrise pe listele electorale.

⁴ Cu toate că nu trebuie să subestimăm rolul Atenei și a celorlalte polis-uri grecești în evoluția democrației, este important și să nu ignorăm – cum tindem adeseori să facem – că există numeroase forme istorice de autoguvernare colectivă dezvoltate independent (și uneori chiar anterior) față de cele grecești, spre exemplu în Mesopotamia (regatul Mari), India (republicile din perioada războaielor lui Alexandru cel Mare), America de Nord (cultura Huron), Mesoamerica (Republica Tlaxcala) sau Africa Centrală (comunitățile Lwimbi sau Songye), ca să numim doar câteva (Stasavage 2020: 34-44).

oficiali publici (de exemplu a generalilor) și ocuparea funcțiilor publice, marea majoritate a acestora fiind trase la sorți. Dar nu toți atenienii aveau aceste posibilități, deoarece doar o parte dintre ei erau incluși în *demos*⁵. În primul rând, ca și în democrațiile contemporane exista un prag minim de vârstă pentru includere, stabilit la 20 de ani (Thorley 2004: 32). În al doilea rând, votul putea fi exercitat doar în persoană, de către cei prezenți în Adunare, ceea ce însemna că emigranții atenieni erau, *de facto*, excluși de la decizia publică⁶. În al treilea rând, meticii (*metoikoi*), adică cei care locuiau în Atena dar nu aveau cetățenie ateniană, erau de asemenea excluși din *demos*⁷. În al patrulea rând, cetățenii adulți puteau fi excluși din *demos* prin practica denumită *atimia*. Putem descrie această practică ca o formă timpurie de excludere penală permanentă⁸, ce putea fi declanșată în cazul unor acțiuni politice reprobabile cum ar fi neplata taxelor către stat, neglijarea datoriilor civice sau abuzul recurent al funcțiilor publice dar și în cazul efectuării unor acțiuni nedemne de un cetățean⁹ (Tripkovic 2019: 23). Pedepșa *atimiei* reprezenta în fapt ceea ce în termeni mai moderni am

⁵ Termenul de *demos* nu este univoc. Hansen (2010) arată că inclusiv în Atena antică el era folosit în mai multe feluri, uneori desemnând poporul în întregime, alteleori (mai ales de către critici ai democrației precum Plato sau Aristotel) desemnând segmentul mai sărac, dar numeric și politic dominant, al societății, iar alteleori desemnând cetățenii care pot participa la viața publică. Aici, și pe parcursul cărții, voi folosi termenul de *demos* în acest ultim mod, pentru a desemna mulțimea de persoane care au drept de vot într-o comunitate politică. *Demosul* nu va include neapărat toți cetățenii, poate să includă și non-cetățeni, și nu ține cont de alte drepturi politice pe care persoanele respective le au sau nu le au (spre exemplu, o persoană poate avea drept de vot dar nu și dreptul de a fi ales în funcții publice; conform interpretării de aici ea este inclusă în *demos*).

⁶ De altfel, mecanismul ostracizării (care impunea exilul unui cetățean timp de 10 ani), avea întocmai miza de a îndepărta individul nominalizat din viața publică. Ostracizarea nu avea nici caracter economic (proprietățile exilatului rămâneau în continuare în posesia acestuia) și nici legal (deoarece exilatul nu era acuzat de vreo infracțiune), ci pur politic (vezi Forsdyke 2005 pentru o discuție mai largă asupra practicii).

⁷ După o lege propusă de Pericle în anul 451 î.e.n. doar nou-născuții cu ambii părinți cetățeni atenieni deveneau cetățeni la rândul lor. Tradițional, se consideră că până la momentul respectiv era necesar ca doar tatăl să fie cetățean atenian, însă unele cercetări mai recente sugerează că este posibil ca imigranții să fi putut deveni cetățeni indiferent de filiația lor până în 451 î.e.n. (Watson 2010).

⁸ Ea putea fi revocată doar de Adunare, însă acest lucru se întâmpla foarte rar (Tripkovic 2019: 23).

⁹ Printre acestea se numărau acțiuni precum risipirea averii, neglijarea părinților în vârstă, practicarea prostituției, căsătoria cu o femeie străină ce pretindea că e ateniană, continuarea căsătoriei cu o soție vinovată de adulter, sau obstrucționarea oficialilor publici în îndeplinirea obligațiilor lor (Tripkovic 2019: 24).

numi „moarte civică” (Sigler 2014: 1726), atrăgând după sine nu doar interdicția de a vota sau ocupa funcții publice, ci și o stigmă socială profundă ce înlătura în mod efectiv individul din viața publică.

Până aici, restricțiile ateniene asupra dreptului de vot nu diferă cu mult de cele cu care suntem obișnuiți în perioada contemporană¹⁰. Dar ele merg mai departe, extinzându-se și la alte două categorii. Prima dintre ele este cea a sclavilor. Sclavia este, desigur, o practică universal condamnată în prezent astfel că o excludere de acest tip ar fi imposibilă. A doua este cea a femeilor. Statutul femeilor în societatea profund patriarhală ateniană era, după cum bine știm, complet decuplat de viața publică și intim legat de rolurile de mamă, soție și gospodină (O’Neal 1993). De altfel, atunci când apare ideea participării politice a femeilor, ea este menționată de regulă în context caricatural, precum în comedia *Adunarea femeilor* (*Ekklesiazousai*) a lui Aristofan (Konijnendijk 2019: 44).

Având în vedere formele de excludere politică adoptate, estimările standard sunt că în secolul V î.e.n. demosul atenian era alcătuit din aproximativ 30.000–50.000 de cetățeni, la o populație totală de aproximativ 250.000–300.000, ce cuprindea peste 80.000 de sclavi și în jur de 25.000 de metici (Thorley 2004: 79). Compoziția restrânsă a demosului pune, așadar, probleme fundamentale imaginii Atenei clasice nu doar ca leagăn al democrației, ci și ca regim care ar putea fi, în mod rezonabil, numit democratic. Putem spune despre un sistem politic că este democratic, în sens modern, atât timp cât impune forme de excludere politică manifest injuste, ținând departe de viața publică în jur de 85-90% din populația sa?

Unii ar spune că da. În cea mai plauzibilă versiune, răspunsul afirmativ pare că se bazează pe o înțelegere „minimală” a democrației, ca o simplă procedură în care deciziile politice sunt luate de către o colectivitate. Joseph Schumpeter este adesea invocat ca un exponent de frunte al unei astfel de poziții. În accepțiunea sa, democrația trebuie înțeleasă ca „aranjamentul instituțional pentru luarea deciziilor politice în care indivizii obțin puterea de a decide prin intermediul unei lupte competitive pentru votul popular” (Schumpeter 1994: 269). Să observăm că elementul *votului popular* din această definiție este lăsat nespecificat. Acest lucru nu este întâmplător, poziția lui Schumpeter fiind că el nu are nicio relevanță pentru caracterizarea unui sistem politic ca mai mult sau mai puțin democratic. Includerea în demos este pur și simplu o problemă pe care fiecare societate trebuie să o rezolve pentru ea¹¹.

¹⁰ Chiar dacă unele dintre motivele pentru impunerea *atimiei* ne pot părea de-a dreptul caraghioase astăzi.

¹¹ De aici nu ar trebui să înțelegem că Schumpeter crede că excluderea copiilor și a femeilor, spre exemplu, sunt moral echivalente. În cuvintele sale, „descalificările pe criterii de statut economic, religie sau sex vor intra în aceeași categorie ca și

Evaluarea democratică a unui sistem politic, potrivit acestei linii argumentative, privește doar ansamblul de reguli ce definesc participarea demosului în procesul decizional, indiferent de cum este el constituit. În acest sens, sistemul atenian descris mai sus este într-adevăr unul democratic, deoarece demosul este direct angajat în procesul de decizie publică, și cu siguranță mult mai intens decât în în societățile contemporane.

Dar implicațiile acestei perspective sunt greu de digerat. Spre exemplu, ea neagă ideea larg împărtășită că luptele istorice pentru extinderea dreptului de vot purtate de grupuri precum Mișcarea Sufragetelor sau Mișcarea pentru Drepturi Civile ar fi avut un caracter democratic. Din contră însă, s-ar putea spune mult mai plauzibil că „istoria democrației este una a creșterii includerii electorale, pe măsură ce femeilor, persoanelor non-albe, celor fără proprietate, și altor cetățeni de categoria a doua [sic] li se încredințează în cele din urmă capacitatea de a vota și de a participa responsabil la viața politică” (Landemore 2013: 17). Mai mult, perspectiva schumpeteriană nu poate distinge între regimuri unde o parte semnificativă a poporului poate participa la viața politică și regimuri oligarhice sau aristocratice, unde doar o minoritate foarte restrânsă o poate face (Lopez-Guerra 2014: 137). Dacă includerea în demos nu ar fi o problemă relevantă din punct de vedere democratic, un sistem în care doar câteva zeci de persoane dintr-o populație de milioane au dreptul să aleagă reprezentanții politici ar putea fi descris drept democratic. Sau, o monarhie electivă precum Sfântul Imperiu Romano-German ar putea fi catalogată ca democratică din moment ce, în cea mai mare parte a existenței sale, împăratul era ales de către o mână de principii-electori.

Nu va fi surprinzător să constatăm că, în lumina unor implicații de acest tip, perspectiva schumpeteriană asupra democrației nu se bucură de o susținere largă în filosofia politică. Contrar acesteia, majoritatea covârșitoare a autorilor din domeniu văd problema constituirii demosului ca una absolut centrală pentru democrație. O perspectivă influentă, deși cu siguranță nu singura, este cea a lui Robert Dahl¹² (1998; 2002). Potrivit acestuia, un proces democratic trebuie să întrunească cinci condiții: (1) membrii demosului trebuie să aibă oportunități egale și ample de a-și face cunoscute preferințele politice (criteriul participării efective); (2) membrii demosului trebuie să aibă oportunități efective de a vota, în

descalificările pe care le considerăm cu toții compatibile cu democrația. Le putem dezaproba, cu siguranță. Dar dacă o facem ar trebui să [...] dezaprobam teoriile cu privire la importanța proprietății, religie, sexului, rasei și așa mai departe, nu să numim astfel de societăți nedemocratice” (Schumpeter 1994: 244).

¹² Pentru o discuție amănunțită cu privire la diferitele moduri în care putem conceptualiza democrația vezi Held (1996) și pentru una mai scurtă, dar în limba română, Tătar (2021).

condiții de egalitate (criteriul egalității electorale); (3) membrii demosului trebuie să aibă oportunități egale și ample de a înțelege care sunt alternativele electorale și consecințele alegerii lor (criteriul înțelegerii luminate); (4) membrii demosului trebuie să aibă oportunitatea exclusivă de a decide ce probleme vor fi puse pe agenda publică (criteriul controlului agendei) și (5) calitatea de membru al demosului trebuie să fie extinsă la toți (sau aproape toți) adulții dintr-o comunitate politică (criteriul includerii) (Dahl 1998: 37-38). Plecând de la sistematizarea lui Dahl, putem distinge între criterii *procedurale* ale democrației – care se referă la funcționarea procesului politic și, în particular la oferirea oportunităților politice pentru membrii demosului – și criterii *constitutive* – care se referă la cine ar trebui să aibă calitatea de membru al demosului. Primele patru criterii propuse sunt, în această clasificare, procedurale, iar ultimul este constitutiv.

Ambele tipuri de criterii sunt *necesare* pentru etichetarea unui sistem ca fiind democratic. Ignorarea criteriilor constitutive poate duce la situația absurdă ilustrată anterior, în care oligarhii sau regimuri care nu dau drept de vot femeilor sau anumitor grupuri etnice ar fi considerate democratice. Ignorarea criteriilor procedurale poate duce la un alt tip de situație absurdă, în care am eticheta ca fiind democratice regimuri precum cel comunist din România sau cel nord-coreean din prezent, deoarece acestea adoptă în general politici rezonabil de incluzive când vine vorba de alocarea dreptului de vot. Este important să subliniez acest ultim lucru, pentru că aria de interes a cărții este reprezentată de problema constituirii demosului. Ca atare, nu voi discuta în mod obișnuit despre criteriile procedurale necesare într-o democrație. Mai mult chiar, atunci când voi prezenta incidența formelor de excludere electorală la nivel global (în secțiunile introductive ale următoarelor capitole), voi include și state pe care nu le-am cataloga în mod normal ca democrații, din motive ce țin de încălcarea criteriilor procedurale. Pe de altă parte, ceea ce mă interesează în mod fundamental este să analizez excluderile electorale permisibile *într-un regim democratic*. Așadar, cu excepția părților introductive, în fiecare capitol voi asuma că vorbim despre un regim unde criteriile procedurale sunt minimal satisfăcute.

Dacă problema constituirii demosului este într-adevăr centrală pentru democrație, cum ar trebui să ne gândim la rezolvarea ei? Această întrebare deschide ceea ce cred că este una dintre cele mai interesante, și totodată complexe, probleme din filosofia politică. Ca susținători ai democrației, credem că deciziile publice ar trebui să fie luate (sau cel puțin autorizate) de către demos. Dar cine face parte din demos poate fi stabilit doar în urma unei decizii publice. Decizia cu privire la includerea în demos trebuie așadar să fie luată de un corp electoral care nu există, întocmai pentru că formarea lui este subiectul deciziei. Această situație paradoxală îi determină pe unii filosofi să susțină că problema constituirii demosului nu poate fi rezolvată în mod democratic: „democrația, care este o metodă de decizie colectivă sau auto-guvernare a unui

grup, nu poate fi utilizată în problema logic anterioară de constituire a grupului, existența căruia este deja presupusă¹³ (Whelan 1983: 40). Numeroși autori susțin că o astfel de poziție e corectă, însă doar într-un sens restrâns. Este adevărat că *procedura* democratică nu poate fi folosită pentru constituirea demosului, din moment ce ea presupune ca grupul în care procedura se aplică să fie deja constituit¹⁴. Dar de aici nu ar trebui să concluzionăm că nu este nimic relevant în *teoria* democratică, care ar putea să ne ghideze în furnizarea unor răspunsuri plauzibile la problema constituirii demosului (e.g. Song 2012; Arrhenius 2018).

Putem distinge două strategii principale folosite pentru justificarea permisibilității sau necesității excluderii electorale într-un regim democratic. Prima dintre ele, pe care o voi numi *strategia prezumtivă*, cuprinde trei etape. Etapa 1 postulează ceea ce voi numi drept *prezumția includerii electorale*. Potrivit acesteia, trebuie să asumăm că toate persoanele din comunitatea politică au o îndreptățire inițială de a fi incluși în demos. Faptul că această îndreptățire este *prezumată* este ceea ce distinge democrația de alte regimuri politice, cum ar fi aristocrația, oligarhia, tirania, epistocrația, teocrația etc., în care dreptul de vot este mai curând văzut ca un privilegiu rezervat pentru cei care satisfac anumite standarde sau au un anumit statut social. Poziția de start în aceste ultime cazuri este cea a excluderii electorale, iar includerea trebuie să fie justificată.

Prezumția includerii electorale, caracteristică democrației, poate fi apărută în diferite moduri. Cea mai simplă cale este de a o ancora în teoriile deja existente cu privire la justificarea democrației, acest segment de literatură fiind unul dintre cele mai bogate din filosofia politică contemporană. Numeroase poziții au fost articulate în sprijinul democrației, plecând de la faptul că aceasta este forma de regim care satisface cel mai bine anumite valori precum egalitatea politică (Christiano 2008) sau libertatea politică (Saffon și Urbinati 2013), că duce la cele mai bune consecințe în termenii protejării drepturilor fundamentale (Arneson 2003a) sau a corectitudinii deciziilor (Cohen 1986), că are cea mai ridicată calitate epistemică (Landemore 2013), sau că este singurul regim ce face posibile relații sociale egale între cetățeni¹⁵ (Kolodny 2014). Aproape

¹³ Să observăm că această poziție diferă de cea schumpeteriană, în următorul sens: acolo susținerea era că problema constituirii demosului este *irelevantă* din punct de vedere democratic, în timp ce aici susținerea este că problema constituirii demosului este *intractabilă* prin apelul la democrație.

¹⁴ Afirmția are importanță în practică. Așa cum vom vedea în capitolele următoare, există cazuri recente de referendumuri în care tema supusă aprobării este extinderea dreptului de vot la categorii excluse în momentul respectiv. Dacă afirmația de mai sus este corectă, ea sugerează că astfel de referendumuri sunt, cel puțin într-un sens, ilegite.

¹⁵ Vezi Zillioți (2020) pentru o sinteză a teoriilor justificative ale democrației.

întotdeauna, autorii angajați în această literatură vizează justificarea votului universal, punând în paranteză sau omițând complet problema excluderii electorale. Dar tocmai acest lucru ne interesează aici, iar etapele 2 și 3 ale strategiei prezumtive o abordează direct. În etapa 2 este identificat un motiv suficient de puternic încât să justifice îndepărtarea de la prezumția enunțată în prima etapă, în anumite cazuri bine delimitate. Iar în etapa 3 este identificat un grup în cazul căruia motivul descris în etapa 2 se aplică, excluderea acestuia fiind așadar considerată justificată. Strategia prezumtivă asumă în mod obișnuit existența unei comunități politice închise și bine definite, în sensul că este clar cine face parte din ea. Ca atare, această strategie este de regulă folosită în discuțiile despre excluderea copiilor, a persoanelor cu dizabilități intelectuale severe și a condamnaților penal, și va fi regăsită în volum în capitolele 2, 3 și 4.

A doua strategie, pe care o voi numi drept *strategia demarcativă*, pleacă de la ideea că ceea ce trebuie să lămurim atunci când vorbim de alocarea dreptului de vot este tocmai cine anume face parte din comunitatea politică relevantă. Aceasta cuprinde două etape. În etapa 1 este articulat un principiu de demarcare a comunității politice, care se poate baza pe diferite criterii, atât legate de democrație cât și de alte valori. În etapa 2 principiul este aplicat în cazuri specifice, pentru a delimita persoanele ce fac parte din comunitatea politică relevantă de cele ce nu fac parte din ea, urmând ca primele să primească drept de vot, iar ultimele nu. Spre deosebire de strategia prezumtivă, unde includerea electorală era prezumată iar excluderea trebuia să fie justificată ca un caz special, strategia demarcativă nu prezumă nimic, căutând să spună în același timp cine ar trebui să fie inclus și cine exclus. Pe de altă parte, strategia demarcativă nu face, în mod normal, distincții în interiorul comunității politice relevante, motiv pentru care nu este folositoare în cazul celor trei forme de excludere menționate mai devreme¹⁶. Ea este centrală însă în discuțiile despre excluderea imigranților și a cetățenilor din diaspora, motiv pentru care va fi regăsită pe larg în capitolul 5.

Cartea poate fi citită în mai multe chei. Din ultimele pagini ar trebui să reiasă destul de clar că una dintre acestea este cheia *analizei normative*, principala preocupare a cărții fiind de a prezenta și discuta critic argumente pro și contra celor mai întâlnite forme de excludere electorală din democrațiile contemporane. O altă cheie este însă cea a *analizei constituționale* aplicate contextului românesc. Fiecare capitol începe cu o secțiune introductivă în care prezintă incidența formei de excludere electorală ce urmează a fi discutată la nivel global, la nivelul Uniunii Europene și, cel mai în detaliu, la nivelul

¹⁶ Deși voi menționa succint în capitolul 2 unele încercări (eșuate) de aplicare a strategiei la cazul copiilor.

României. Cred că merită așadar să spun în acest punct câteva lucruri, chiar dacă foarte pe scurt, despre evoluția dreptului de vot în România¹⁷.

Adoptarea Regulamentelor organice în 1831 (în Țara Românească) și 1832 (în Moldova) marchează în mod tradițional începuturile modernizării politice românești. Ca atare, putem spune că rădăcinile istoriei electorale românești pot fi urmărite până în același punct¹⁸ (Preda 2011). Regulamentele sunt texte cu valoare constituțională¹⁹ ce stabilesc modul în care urmează să fie organizate principalele instituții politice. Două instituții sunt în mod deosebit importante: Adunarea Obștească Extraordinară, corp electoral însărcinat cu alegerea Domnului²⁰ și Adunarea Obștească Obișnuită, care juca un rol de control, deliberare și legiferare²¹. Demosul constituit pentru fiecare dintre ele este ușor diferit, așa că mă voi concentra doar pe ultima, având în vedere că reprezintă o formă instituțională proto-parlamentară. Adunarea era alcătuită din 42 de membri în Țara Românească și 35 în Moldova, cu mandate de 5 ani, fiind alcătuită din trei tipuri de membri: clerici, boieri de rangul I și boieri de rangul II. Dacă clericii erau membri de drept, boierii erau aleși, însă doar de către boierii de rangul I în cazul primei categorii (într-un colegiu unic) și de rangul I și II în cazul celei de-a doua (în colegii județene), cu observația că pentru primii vârsta minimă de vot era de 30 de ani, iar pentru ultimii de 25 de ani. Nu va fi greu de sesizat că spectrul excluderii electorale este, astfel, unul enorm, cuprinzând toate persoanele ce nu intrau în categoria boierilor de rangul I sau II. Ca urmare, la primele alegeri din Țara Românească participă doar 500 de votanți, ceea ce reprezenta un procent de 0,03% din populație, iar în cele din Moldova 400 de votanți, adică un procent de 0,05% (Deaconu și Enache 2019: 2).

Chiar dacă principatele aveau acum mecanisme electorale de distribuție a puterii politice, criteriul constitutiv menționat mai sus nu este nici pe departe

¹⁷ Pentru analize mai detaliate asupra dezvoltării politice românești din ultimele două secole, vezi Vlăsceanu și Hâncean (2014) și Miroiu (2015). Pentru evoluția constituțională a României vezi Stanomir (2005). Cu privire la evoluția politicilor electorale, Deaconu și Enache (2019) este cea mai bună sursă pentru prezentarea descriptivă a legislației, iar Preda (2021) pentru analiza politologică a sa. Următoarele pagini se bazează în principal pe aceste ultime două surse.

¹⁸ Nu toată lumea ar fi de acord cu această afirmație. Pentru Radu (2012: 3), spre exemplu, „primul act electoral a fost [...] cel în urma căruia a luat naștere statul: dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, în Moldova și Țara Românească”.

¹⁹ Vezi Preda (2021: 32-33) pentru o discuție în acest sens.

²⁰ Aceasta nu se va întruni însă efectiv decât o singură dată în Țara Românească (la alegerea lui Gheorghe Bibescu din 1942) și niciodată în Moldova (Deaconu și Enache 2019: 2).

²¹ Cu toate că Domnul avea drept de veto asupra hotărârilor Adunării (Art. 49 din Regulamentul organic al Țării Românești și Art. 52 din cel al Moldovei).

de a fi satisfăcut în orice interpretare rezonabilă, ca urmare nu am putea descrie regimul instituit de Regulamente organice drept unul democratic²². Cu toate acestea, perioada imediat următoare reprezintă un progres remarcabil – chiar dacă de scurtă durată și, în cele din urmă, insuficient – într-o astfel de direcție²³. Pentru început, noul demos instituit prin firmanul otoman din 1857 (ce urma să aleagă Adunările Ad Hoc) este lărgit semnificativ, incluzând nu doar clerici și boieri, ci și orășeni, mici proprietari rurali, și chiar și țărani clăcași, care nu aveau proprietate. Desigur, greutatea electorală a acestora nu este identică: țărani spre exemplu alegeau electori care urmau să aleagă reprezentanții, în timp ce boierii alegeau direct reprezentanți, iar colegiile erau trasate astfel încât să suprareprezinte boierii (Deaconu și Enache 2019: 4). Dar progresul este totuși unul însemnat. Acesta urmează să fie parțial inversat însă de noua organizare electorală introdusă prin Convenția de la Paris, ce excludea „reprezentarea politică a țăranimii și a unei părți mari din orășenime [...] reducând corpul electoral la câteva mii de persoane” (Deaconu și Enache 2019: 5), mai ales ca urmare a introducerii unui criteriu de avere și impozitare pentru includere. Vârsta de vot era stabilită la 25 de ani pentru toți alegătorii.

Chiar și în aceste condiții ceva mai restrictive însă, Vlăsceanu și Hâncean (2014: 35-36) arată²⁴ că sistemul politic al Principatelor (Unite) era în preajma anului 1860 printre cele mai apropiate de democrație (chiar dacă nu am putea să îl etichetăm încă astfel) de la vremea respectivă, depășind cu mult media performanțelor politice din nordul și sudul Europei²⁵. Mai mult, componenta „Competiție politică” a indicelui (unde criteriul constitutiv este

²² Desigur, există și alte motive relevante în afară de nesatisfacerea criteriului constitutiv.

²³ Care ar fi fost și mai semnificativ în măsura în care prevederile electorale ale Proclamației de la Islaz ar fi fost implementate. Acestea vizau extinderea considerabilă a demosului ce urma să aleagă Adunarea Constituantă, dând drept de vot pentru „tot românul de la vârsta de 21 de ani în sus, de orice religie, de orice stare liberă, independentă și a cărui purtare nu va fi fost defăimată prin act public” (Preda 2021: 57). Expresia „tot românul” nu includea și femeile, însă acest lucru era de așteptat având în vedere că nicio comunitate politică (cu excepția unei mici colonii de pe Insula Pitcairn) nu dădea drept de vot femeilor la momentul respectiv. Primul stat contemporan, care era însă pe atunci tot o colonie britanică, ce elimină genul ca și criteriu de excludere electorală este Noua Zeelandă (în 1893), în timp ce altele renunță la excluderea femeilor surprinzător de recent – cum ar fi Elveția, care o face de-abia în anul 1971 (vezi Adams 2014 pentru o discuție amplă asupra evoluției sufragiului femeilor la nivel global).

²⁴ Folosind indicele Polity IV, ce evaluează performanțele politice ale statelor de la anul 1800 până aproape de prezent (vezi <https://www.systemicpeace.org/polityproject.html>).

²⁵ Dar apropiindu-se de cea a statelor incluse în categoria est și vest-europeană.